

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Терлецький Дмитро Сергійович

УДК 342:341.24 (477)

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЙ
МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.02 – конституційне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

- Науковий керівник** доктор юридичних наук, професор
Орзів Марко Пилипович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри конституційного права
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор
Марцеляк Олег Володимирович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри конституційного і міжнародного права;
- кандидат юридичних наук, доцент
Прієшкіна Ольга Василівна,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
доцент кафедри конституційного права і правосуддя.
- Провідна установа:** Інститут держави і права імені В.М. Корецького
НАН України, відділ конституційного права та місцевого
самоврядування (м. Київ).

Захист відбудеться 10 березня 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 8 лютого 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Визначення стратегічного напрямку розвитку суспільства, держави і права та вироблення засобів і методів його досягнення стають для сучасної України все більш актуальними. Конституційне право, яке дотепер було об'єктом інтересу передусім фахівців, нині стало “кровоносною системою” дійсності, що постійно змінюється, тією матерією, що пронизує і скеровує все життя країни. Поряд із цим міжнародне право вперше почало відігравати таку важливу роль при здійсненні Україною своєї зовнішньої і внутрішньої політики, реалізації державно-правових завдань і цілей. Розділ I Конституції України закріплює положення сутнісного характеру, які виконують роль нормативної основи для всіх інших конституційних положень, включаючи положення розділів III і XIII, які у сукупності визначають засади конституційного ладу України. Однією з таких засад є положення про включення до національного законодавства чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У той же час очевидно є та обставина, що взаємодія міжнародного і національного права не повинна зводитися лише до взаємодії нормативних складових цих правових систем. Йдеться про беззаперечний вплив на правову систему України в цілому, включаючи її нормативну, організаційну, ідеологічну складові та процеси, які надають їй рухомості: правотворчість, правове мислення тощо.

Потреби теорії і практики української конституційної держави як нормативної моделі держави диктують необхідність наголосу саме на дії міжнародних договорів як конституційно-правового феномену, що характеризує багатовекторний вплив міжнародних договорів України на її правову систему в цілому.

При цьому комплексний аналіз конституційного вирішення загальної проблеми співвідношення міжнародного і національного права, організаційно-правових засад імплементації міжнародних договорів в Україні, визначених на конституційному рівні, та, що не менш принципово, практичних результатів впливу, який здійснюється конституційним правом як фундаментальним нормативним інституційним регулятором, на дію міжнародних договорів в Україні, має не тільки актуальне, але й концептуальне значення.

Підкреслюючи безсумнівну цінність кожного дослідження, слід зазначити, що попри значний інтерес вітчизняних науковців до питань співвідношення міжнародного і національного права, імплементації Україною своїх міжнародно-договірних зобов'язань, зумовлений значною мірою вимогами Конституції України, досі не ставилося завдання дослідження, яке органічно поєднувало би теоретичні та практичні характеристики конституційно-правового регулювання дії міжнародних договорів в Україні. Перш за все йдеться про аналіз конституційно визначених правових і організаційних засад імплементації міжнародних договорів в Україні як сукупності взаємозв'язків і процесів, які закладають фундамент цілісної реалізації міжнародно-договірних норм в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планових наукових досліджень кафедри конституційного права Одеської національної юридичної академії з проблеми “Конституційна реформа в Україні”, що є складовою загальної теми, яку розробляє

Одеська національна юридична академія — “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави” (реєстраційний номер 0101U0001195).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення загальних параметрів конституційного виміру дії міжнародного права всередині української конституційної держави.

Відповідно до мети в дисертації сформульовано та реалізовано такі завдання:

з’ясування сутності конституційно закріпленої моделі співвідношення міжнародного і національного права;

аналіз переваг і недоліків існуючих концепцій реалізації міжнародно-правових норм в межах національного правового простору;

визначення конституційної імплементації міжнародних договорів як концептуально-практичної основи всієї національної діяльності щодо імплементації міжнародно-договірних норм;

встановлення і характеристика складових механізму конституційної імплементації міжнародних договорів, зокрема аналіз функціонального взаємозв’язку і взаємодії конституційно уповноважених органів;

розробка рекомендацій щодо усунення виявлених неузгодженостей в механізмові конституційної імплементації, пропозиції щодо конституційно коректного та міжнародно узгодженого синхронного застосування національних і міжнародно-правових норм.

Об’єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що виникають, змінюються і припиняються у процесі регулювання дії міжнародно-правових норм в Україні.

Предметом дослідження є конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні.

Методи дослідження. Філософсько-методологічним підґрунтям цього дослідження є принцип соціально-діалектичного детермінізму у пізнанні явищ суспільного життя, у тому числі явищ державно-правових. У процесі дослідження застосовувалася низка традиційних для правової науки загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Так, історичний метод використано для дослідження становлення і розвитку наукової думки щодо співвідношення норм міжнародного і національного права, концепцій реалізації міжнародно-правових норм на території суверенних держав. Метод системного аналізу дозволив комплексно дослідити конституційно визначені правові та організаційні засади імплементації міжнародних договорів в Україні, розкрити актуальні теоретичні та практичні аспекти, зумовлені відповідними конституційними приписами щодо дії в Україні міжнародних договорів. На основі цього методу та методу прогнозування розроблено рекомендації та пропозиції щодо подальшого реформування конституційного та поточного законодавства України, зокрема пропозиції з усунення виявлених колізій повноважень конституційно уповноважених органів. З-поміж спеціальних юридичних методів дослідження використовувалися метод порівняльного правознавства та формально-юридичний метод. За допомогою методу порівняльного правознавства вивчалися особливості відображення міжнародного права в конституційних текстах країн СНД, Східної і Центральної Європи. За допомогою

формально-юридичного методу проаналізовано зміст національних і міжнародно-правових актів, присвячених конституційному регулюванню дії міжнародно-правових норм. Наведені та інші методи застосовувалися у поєднанні з широко використовуваними для пізнання і пояснення основних закономірностей співвідношення і взаємодії міжнародного і національного права вимогами об'єктивності і принципом конкретності.

Теоретичною основою дисертації стали наукові розробки представників вітчизняної і зарубіжної науки, які працюють у галузі конституційного права, теорії держави і права, міжнародного права та інших юридичних наук, зокрема С.С. Алексєєва, Д. Бедермана, Т. Бургенталя, В.Г. Буткевича, А.С. Гавердовського, А.З. Георгіци, В.Н. Денисова, К. Економідеса, О.О. Кутафіна, Д.Д. Лилака, І.І. Лукашука, О.В. Марцеляка, Р.А. Мюллерсона, П.М. Рабіновича, Н.М. Раданович, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, В.М. Селіванова, Ю.М. Тодици, Ю.О. Тихомирова, Г.І. Тункіна, О.Ф. Фрицького, С.В. Черниченка, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка та ін.

Нормативну основу дослідження склали Конституція України, конституційне та поточне законодавство України, що регулює імплементацію міжнародних договорів, практика Конституційного Суду України із цих питань, численні міжнародно-правові акти, зокрема резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Емпіричну основу дослідження становлять матеріали правозастосовної практики вищих судових інстанцій України та рішення Міжнародного Суду ООН і Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше у вітчизняній науці в нових політико-правових умовах і на основі системного підходу здійснено комплексне монографічне дослідження конституційних організаційно-правових засад регулювання дії міжнародних договорів в Україні та зумовлених ними актуальних теоретичних і практичних питань. Елементи наукової новизни притаманні, як уявляється, таким положенням дисертації, що виносяться на захист:

уперше:

визначено поняття та механізм конституційної імплементації міжнародних договорів в Україні;

вказано на необхідність усунення констатованої тенденції викривлення змісту норм Основного Закону в конституційному і поточному законодавстві;

висловлено заперечення проти внесення змін до ст. 9 Конституції України або її розширювального тлумачення з метою поширення “статусу” складової національного законодавства на всі міжнародні договори України незалежно від органу і форми висловлення згоди на їх обов’язковість;

запропоновано перелік юридичних умов безпосереднього застосування міжнародних договорів України;

наголошено на усуненні виявленої “колізії повноважень” Конституційного Суду України та Міністерства юстиції України шляхом внесення змін до Закону про міжнародні договори;

аргументовано потребу законодавчого наділення Конституційного Суду України повноваженнями із тлумачення норм міжнародних договорів, включених до системи національного законодавства;

обґрунтовано регулюючий вплив правових позицій Конституційного Суду України на дію міжнародних договорів в Україні;

запропоновано наділити Верховний Суд України правом ініціювати конституційне провадження у справах про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

удосконалено:

обґрунтування положення щодо ієрархічного місця в системі національного законодавства міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

змістовно-сутнісну характеристику загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, застосування яких є можливим лише в контексті застосування чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

набули подальшого розвитку:

характеристика взаємодії міжнародного і національного права як методологічної основи національної імплементації міжнародних договорів України;

визначення національної імплементації як найбільш прийнятної концепції реалізації норм міжнародного права всередині країни;

ідентифікація колізій між нормами національного законодавства і нормами міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, як ієрархічних колізій;

характеристика заходів із вирішення таких колізій, які включають заходи з попередження, усунення і подолання колізій між нормами національного конституційного і поточного законодавства і нормами міжнародних договорів України;

визначення правового статусу міжнародних договорів колишнього СРСР та характеристика їх застосування в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері — для подальшого теоретичного осмислення взаємодії і взаємовпливу міжнародного права і національного конституційного права, наукової розробки проблематики імплементації міжнародних договорів в Україні; здійснення спеціальних досліджень функціонального взаємозв'язку конституційно уповноважених щодо імплементації міжнародних договорів органів;

правотворчості — для приведення у відповідність до Конституції України положень конституційних і поточних законодавчих актів в частині, присвяченій регулюванню дії міжнародних договорів в Україні;

правозастосуванні — для забезпечення конституційно коректного та міжнародно узгодженого синхронного застосування національних і міжнародно-правових норм;

навчальному процесі — для підготовки та підвищення кваліфікації професійних суддів; при викладанні курсів “Конституційне право”, “Конституційна імплементація міжнародних договорів”, “Міжнародне право”, а також при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на наукових семінарах і засіданнях кафедри конституційного права Одеської національної юридичної академії та низці науково-практичних конференцій, зокрема на науково-практичній конференції “Міжнародне морське право: історія, сучасність, перспективи розвитку” (22–23 квітня 2004 р., м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців “Четверті осінні юридичні читання” (21–22 жовтня 2005 р., м. Хмельницький); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів, студентів “Захист прав людини в Україні. Теоретичні та практичні аспекти” (9–10 грудня 2005 р., м. Донецьк); 7-й (59-й) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів ОНЮА (2004 р., м. Одеса); 8-й (60-й) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів ОНЮА (2005 р., м. Одеса); 9-й (61-й) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів ОНЮА (2006 р., м. Одеса).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження достатньо повно та у встановлений термін викладені у восьми статтях, чотири з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 234 сторінки, з них основний текст — 198 сторінок, список використаних джерел — 36 сторінок. Кількість використаних джерел — 355.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються предмет та об’єкт, мета і завдання дослідження, характеризуються його методологічна, теоретична та джерельна бази, формулюються основні положення, що виносяться на захист, розкривається наукова новизна, науково-практичне значення роботи, висвітлено стан апробації результатів дослідження.

Перший розділ “Конституційна модель співвідношення міжнародного і національного права” складається із трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. “Конституційно-правовий вимір дії міжнародного права”* розглядаються основоположні теорії співвідношення міжнародного і національного права, аналізується їх практичне втілення на конституційному рівні в Україні та зарубіжних країнах, досліджується взаємний вплив міжнародного права і національного конституційного права.

Наголошується на необхідності позбутися дихотомії монізму і дуалізму при вирішенні “вічної” проблеми співвідношення міжнародного та національного права. Попри всю різноманітність поглядів та суджень щодо співвідношення міжнародного та національного права, кінець ХХ ст. ознаменував становлення єдиного підходу до вирішення цієї проблеми як до тісно взаємодіючих та взаємопов’язаних правових конструкцій, певним чином співвіднесених одна з одною.

Доводиться, що національне конституційне право покликане відігравати визначальну роль у забезпеченні ефективності міжнародного права в межах національної юрисдикції. Одночасно воно виступає своєрідним провідником ідей між міжнародним і національним правом, найбільш яскравим і очевидним свідченням

взаємодії різних правових систем, їх взаємного впливу. Активність, характер і напрямок такої взаємодії вирішальним чином залежать від конституційного вирішення загальної проблеми співвідношення міжнародного і національного права.

Доводиться унікальність національних конституційних рішень зазначеної проблеми. Причому в конституційній доктрині різних країн певні теорії співвідношення міжнародного і національного права в “чистому” вигляді відсутні і скоріш за все сприймаються як ідеальні типи, що не існують в реальності. Так, Конституція України вдається до положень моністичної теорії, оскільки закріплює формулу про включення чинних міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, до національного законодавства як його частини. У той же час в ній не згадуються інші джерела міжнародного права, а сфера дії загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, про які йдеться у ст. 18 Конституції України, обмежена зовнішньополітичною діяльністю. І нарешті, гарантом додержання міжнародного права в українській конституційній державі виступає Конституція України, а не навпаки.

Відзначаються тісна взаємодія і взаємний вплив міжнародного права і національного конституційного права, що знаходять свій прояв у тенденціях конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного права.

Підрозділ 1.2. “Правова природа загальновизнаних принципів і норм міжнародного права” присвячений визначенню правової природи та змістовній характеристиці загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, з’ясуванню можливостей їх застосування в Україні.

Зазначається, що визначення джерел міжнародного права та характеристика їх ролі в міжнародно-правовому регулюванні вже традиційно являє собою поєднання різних, нерідко прямо протилежних, поглядів і підходів.

На фоні широкого огляду наявних точок зору з означеної проблематики, проаналізовано категорію “загальні принципи права, визнані цивілізованими націями”, сутність рішень міжнародних організацій, зумовлений ними феномен “м’якого права” підтримується позиція, згідно з якою джерелами міжнародного права виступають міжнародні договори і міжнародні звичаї. Водночас, якщо ситуація щодо міжнародних договорів є певною мірою зрозумілою, то категорія “загальновизнані принципи і норми міжнародного права”, якою оперує Конституція України, являє собою певний “камінь спотикання”.

Констатується, що в переважній більшості випадків загальновизнані принципи і норми міжнародного права характеризуються через категорію джерела міжнародного права у значенні зовнішньої форми закріплення, вираження або існування правил поведінки, що визнаються суб’єктами міжнародного права як юридично обов’язкові. Проте йдеться не про форму вираження міжнародно-правових норм, а про самі норми міжнародного права з акцентом на такій їх якості, як загальна обов’язковість. Традиційне уявлення про джерело як форму вираження норми права ззовні, не охоплює процесу утворення міжнародно-правових норм, зокрема і загальновизнаних, а тільки фіксує кінцевий результат такого процесу — міжнародно-правову норму як юридично обов’язкове правило поведінки.

Підґрунтя категорії “загальновизнані принципи і норми міжнародного права” утворюють основні принципи сучасного міжнародного права, які є імперативними нормами загального міжнародного права. Разом із тим імперативні норми не вичерпуються основними принципами сучасного міжнародного права. Так само загальне міжнародне право не вичерпується тільки імперативними нормами, що, однак, не означає необов’язковості інших норм. Доводиться, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права включають також інші імперативні норми, які конкретизують і уточнюють зміст основних принципів сучасного міжнародного права, норми загального міжнародного права, що не будучи імперативними, є обов’язковими нормами, та галузеві принципи, що визначають базові засади окремих галузей міжнародного права.

Підрозділ 1.3. “Доктринальна характеристика концепцій трансформації, інкорпорації та національної імплементції норм міжнародного права” присвячений аналізу конституційно визначеного підходу до здійснення норм міжнародних договорів в Україні у контексті постулатів трьох правових концепцій, що набули найбільшого поширення в міжнародно-правовій доктрині.

Зазначається, що концепція трансформації, особливо її класичний варіант, абсолютизує самостійність і функціональну незалежність міжнародного і національного права і стверджує факт трансформації міжнародно-правових норм, якої не відбувається і не може відбуватися в дійсності. Проте, мабуть, найбільш значний недолік концепції трансформації полягає не стільки в умовності самого терміна “трансформація”, особливо при позначенні ним всіх способів, до яких вдається держава для виконання своїх міжнародно-правових зобов’язань, скільки у зведенні цієї діяльності до здійснення певних правових заходів, зокрема до вказівки на необхідність видання відповідного трансформаційного акта.

Концепція інкорпорації норм міжнародного права нівелює різницю між цими правовими системами, не враховуючи при цьому їх особливостей. Аргументом проти концепції інкорпорації виступають також метаморфози єдиного моністичного підґрунтя на “договірний монізм” або “монізм норм звичаєвого права” (Д. Бедерман). Такий вибірковий підхід до втілення моністичної доктрини також може бути витлумачений проти самого монізму як методологічної засади здійснення норм міжнародного права на національному рівні.

Обґрунтовується характеристика концепції національної імплементції норм міжнародного права як найбільш прийнятної концепції реалізації норм міжнародного права всередині країни. Підкреслюється незаперечна перевага концепції національної імплементції, яка полягає у її необмеженні виключно і лише правовими заходами, до яких вдається держава з метою реалізації обов’язкових для неї міжнародно-правових зобов’язань. Натомість має місце комплекс заходів, спрямованих на визнання юридичної сили та організаційне забезпечення здійснення норм міжнародного права всередині держави. Такі заходи відрізняються між собою в залежності від предмета та кінцевої мети міжнародно-правового регулювання.

Доводиться, що ст. 9 Конституції України закріплює санкцію на сприйняття певних міжнародних договорів у значенні безпосередніх джерел правових норм, що регламентують поведінку суб’єктів національного права, а не критерій визначення ступеня обов’язковості міжнародних договорів для держави Україна. У

протилежному випадку йдеться про безпідставну абсолютизацію одного серед інших засобів імплементації норм міжнародного права на національному рівні та про заперечення принципу добросовісного дотримання міжнародних договорів.

Другий розділ “Конституційна імплементація міжнародних договорів” складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 2.1. “Поняття і механізм конституційної імплементації міжнародних договорів”** розглянуто конституційно визначені правові та організаційні засади імплементації міжнародних договорів в Україні.

Обґрунтовується необхідність розширення рамок наукового дослідження і виокремлення конституційної імплементації міжнародних договорів в цілому як самостійної складової більш загального явища національної імплементації міжнародно-правових норм. Таке виокремлення диктується потребою осмислення практичної діяльності конституційно уповноважених органів і закріплених на конституційному рівні правових засад імплементації міжнародних договорів у їх функціональному взаємозв’язку та динамічній взаємодії.

Запропоновано авторське визначення конституційної імплементації міжнародних договорів в Україні, яке підкреслює найвищий нормативно-ієрархічний рівень регулювання такої діяльності і вказує на ту обставину, що імплементація міжнародного права всередині держави сконцентрована перш за все на імплементації міжнародно-договірних норм.

Аргументовано, що теоретично-методологічним підґрунтям для комплексного дослідження конституційно-правових засад імплементації міжнародних договорів в Україні, правового статусу і діяльності органів, конституційно уповноважених у цій сфері, є системний підхід до вирішення на конституційному рівні задачі імплементації в Україні норм міжнародних договорів і впровадження у зв’язку з цим правової категорії “механізм конституційної імплементації міжнародних договорів”.

Оскільки конституційна імплементація не є статичною та застиглою, поняття “механізм”, виступаючи системоутворюючим для її цілісного сприйняття, дозволяє виокремити складові механізму конституційної імплементації та надати їм динамічності. Обґрунтовується, що механізм конституційної імплементації міжнародних договорів включає три складові: правову, організаційну і функціональну.

При аналізові правової складової механізму конституційної імплементації обґрунтовується, що Конституція України, маючи найвищу юридичну силу в межах національної юрисдикції, водночас виступає елементом системи конституційного законодавства, що не є визначеним нормативно, але фактично існує. Залишаючись у цій системі, Конституція України очолює, а не вичерпує її.

У **підрозділі 2.2. “Державні органи, конституційно уповноважені щодо імплементації міжнародних договорів”** надана характеристика повноважень органів, конституційно уповноважених у цій сфері, проаналізовано їх функціональний взаємозв’язок.

Обґрунтовується, що підставою для концептуального визначення міри і ступеня “імплементаційної спеціалізації” конституційно уповноважених органів, їх функціонального залучення до імплементації міжнародних договорів служить предметна специфіка такої діяльності.

Відзначається, що участь в діяльності з імплементації норм міжнародних договорів не є головним і тим більше єдиним призначенням таких органів. Однак, реалізуючи на практиці закріплені Конституцією України і конституційним законодавством повноваження у цій сфері, уповноважені органи функціонально залучаються до механізму конституційної імплементації міжнародних договорів. Критерієм віднесення того чи іншого органу до числа уповноважених конституційним законодавством щодо імплементації міжнародно-договірних норм є факт його залучення до цього процесу.

Наголошується на змістовно-функціональній нетотожності організаційної складової механізму конституційної імплементації міжнародних договорів інституціональній системі механізму зовнішніх відносин держави. Висловлюється заперечення проти “механічного” віднесення державних органів, наділених зовнішньополітичними повноваженнями, до числа органів, уповноважених стосовно імплементації міжнародно-правових норм без змістовного переосмислення їх практичної діяльності і, отже, функціонального значення при реалізації різних за обсягом завдань.

Третій розділ “Конституційно-правова характеристика дії міжнародних договорів в Україні” складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1. “Міжнародні договори як складова конституційного і поточного законодавства України” присвячено характеристиці теоретично-практичних аспектів, зумовлених конституційними приписами щодо дії міжнародних договорів в Україні.

Підкреслюється, що визнання міжнародних договорів складовою конституційного та поточного законодавства вимагає розширення змісту поняття “національне законодавство” для розуміння під ним системи усіх джерел права, що застосовуються в державі. При цьому включення міжнародних договорів до складу саме національного законодавства, а не правової системи загалом, є цілком виправданим. Міжнародні договори України не можуть бути джерелами юридично обов’язкових для суб’єктів національного права норм, не належачи при цьому до системи національного законодавства України, інакше кажучи — до нормативної складової її правової системи.

Доводиться, що з огляду на ч. 1 ст. 9 Конституції України жоден міжнародний договір не стає і не може стати частиною національного законодавства без надання згоди Верховною Радою України. Міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана іншим органом, не здійснюють безпосереднього регулювання правовідносин в Україні і потребують вчинення імплементаційних заходів, зокрема правотворчих, з метою їх належної реалізації в Україні.

За результатами аналізу низки законодавчих актів встановлена виключно негативна тенденція викривлення змісту норм Конституції України. До системи національного законодавства включаються не тільки міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана іншим, ніж Верховна Рада України, органом, але й певні міжнародно-правові акти та (або) “міжнародні правові норми, ратифіковані у встановленому порядку”, “принципи і норми міжнародного права” та ін. Поряд із цим мало не в кожному законодавчому акті у різній послідовності викладається ієрархічна структура національного законодавства.

На прикладі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та на основі теоретичного узагальнення аргументується теза про беззаперечний вплив міжнародних договорів на правову систему України в цілому. Зазначається, що застосування судами України практики Європейського суду з прав людини як джерела права свідчить про поступову еволюцію традиційних уявлень щодо системи національного законодавства та впровадження в теорію та практику правозастосування України певних елементів доктрини прецеденту.

Проаналізовано Закон України від 29 червня 2004 р. “Про міжнародні договори України”. Покликаний конкретизувати норми Конституції України, він залишив неврегульованими принципові питання, зокрема проігноровано нагальну потребу встановлення юридичних умов, за наявності яких міжнародні договори застосовуються в Україні безпосередньо. При цьому обґрунтовується неконституційність ч. 2 ст. 19 цього Закону, яка фактично не стільки встановлює правило подолання колізій, скільки вказує на припустимість безпосереднього застосування міжнародних договорів всупереч конституційним приписам.

Підрозділ 3.2. “Вирішення колізій між нормами національного законодавства і нормами міжнародних договорів” присвячений аналізу шляхів вирішення таких колізій та визначенню “ієрархічного місця” міжнародних договорів, включених до національного законодавства.

Зазначається, що колізії між національно-правовими і міжнародно-договірними нормами виступають необхідним або таким, що його неможливо уникнути, компонентом взаємодії міжнародних договорів та національного законодавства. На основі системного аналізу конституційних положень обґрунтовується, що Конституція України припускає можливість виникнення колізії між своїми нормами та нормами міжнародних договорів, вказуючи на їх вирішення. При цьому перевага, безумовно, надається нормам Конституції України.

Підтримується позиція, за якою чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, посідають друге, після Конституції України, місце в ієрархічній структурі національного законодавства.

Висловлено додаткові аргументи на користь ідентифікації колізій між нормами національного законодавства і нормами міжнародних договорів як ієрархічних колізій. Запропоновано заходи з вирішення таких колізій поділити на три групи: 1) заходи із запобігання колізіям, що здійснюються під час укладання міжнародних договорів України; 2) заходи з усунення колізій; 3) заходи з подолання колізій, що здійснюються, відповідно, після надання згоди на обов’язковість міжнародних договорів України.

При аналізові заходів з попередження досліджуваних колізій доводиться, що надані Міністерству юстиції України повноваження щодо проведення правової експертизи проекту міжнародного договору прямо конфліктують з повноваженнями, наданими Конституційному Суду України. Принципове питання наслідків встановлення невідповідності міжнародного договору Конституції України залишилося законодавчо не врегульованим. Закон України від 29 червня 2004 р. “Про міжнародні договори України” не закріплює ані строків, ані обов’язку Міністерства юстиції України ініціювання звернення Президента України або Кабінету Міністрів України з конституційним поданням до Конституційного Суду України.

При наданні характеристики заходів з усунення колізій між нормами Основного Закону України і нормами міжнародних договорів, звертається увага на не виправдане обмеження кола суб'єктів права конституційного подання щодо конституційності чинних міжнародних договорів України. Обґрунтовується визначальне значення судочинства у вирішенні досліджуваних колізій у процесі правозастосування, і доводиться доцільність надання Верховному Суду України відповідних повноважень.

Підрозділ 3.3. “Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції в процесі регулювання дії міжнародних договорів в Україні” присвячено дослідженню місця і ролі судової гілки влади в регулюванні дії міжнародних договорів в Україні.

Наголошується, що однією з найбільш виразних тенденцій у контексті регулювання дії міжнародного права є визнання значущості судової влади у цьому процесі, сприйняття застосування міжнародно-правових норм судами як критерію їх ефективності в межах національної юрисдикції суверенних держав.

Зазначається, що національну судову практику застосування міжнародних договорів доцільно поділити на дві частини — судову практику Конституційного Суду України та судову практику судів загальної юрисдикції, зокрема діяльність Верховного Суду України.

Вивчення практики застосування вищими судовими інстанціями України міжнародних договорів свідчить, що їй властивий суперечливий, нерідко прямо протилежний, підхід до вирішення аналогічних питань. До сьогодні, незважаючи на надзвичайну актуальність, не розроблено жодного роз'яснення, безпосередньо присвяченого застосуванню міжнародних договорів при здійсненні правосуддя; відсутні узагальнення судової практики з цієї категорії справ.

На прикладі застосування національними судами Конвенції про договір міжнародного перевезення вантажів по дорогах 1956 року показано діаметрально протилежні підходи до визначення правового положення в Україні міжнародних договорів колишнього СРСР. Доводиться, що в основу врегулювання наслідків правонаступництва України щодо міжнародних договорів колишнього СРСР в цілому було покладено презумпцію континуїтету міжнародних договорів, яка передбачає тимчасове застосування в Україні міжнародних договорів колишнього СРСР, за умови, що вони не суперечать Конституції України. Стверджується, що тимчасове застосування міжнародних договорів колишнього СРСР з необхідністю передбачає припущення про приналежність цих договорів до національного законодавства України, доки не буде доведено протилежне.

На підставі вивчення практики Конституційного Суду України зазначається, що, посиляючись з метою посилення мотивації ухвалених рішень на норми міжнародних договорів, єдиний орган конституційної юрисдикції нерідко здійснює правозастосовне тлумачення, інтерпретуючи їх для конкретного випадку. У цьому контексті аргументується потреба наділення Конституційного Суду України повноваженнями з тлумачення норм міжнародних договорів, включених до системи національного законодавства. При характеристиці практичної діяльності Конституційного Суду України в процесі регулювання дії міжнародних договорів в Україні звертається увага на правовий феномен правових позицій єдиного органу

конституційної юрисдикції. Останні набувають характеру прецеденту за своєю юридичною силою, але такими не є за своєю природою. В ряду правових явищ правові позиції посідають самостійне місце і можуть розглядатися як джерела конституційного й інших галузей права (законодавства). Одну з поки що нечисленних правових позицій Конституційного Суду України у сфері регулювання дії міжнародних договорів України становить правовий висновок, сформульований у справі про ратифікацію Хартії про мови 1992 року.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено найважливіші результати здійсненого дослідження, сформульовано рекомендації щодо їх наукового і практичного використання.

1. Взаємовиключний характер суджень, висловлених при аналізові вирішення в Україні загальної проблеми співвідношення міжнародного і національного права, значною мірою обумовлений намаганнями дослідників “вкласти” конституційні приписи в прокрустове ложе дуалізму і монізму. В дійсності ж вирішення цієї проблеми слід шукати не в площині панування-підкорення, а у взаємодії міжнародного і національного права.

2. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, про які йдеться у ст. 18 Конституції України, являють собою міжнародно-правові норми особливої якості, що створюються договірним та звичаєвим шляхом і можуть мати своїм джерелом як загальний багатосторонній договір, так і міжнародний звичай. З огляду на Конституцію України, їхнє застосування сьогодні є можливим лише тією мірою, якою вони знайшли своє закріплення в універсальних міжнародних договорах, стороною яких виступає Україна і згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

3. Найбільш прийнятною концепцією реалізації норм міжнародного права всередині країни як в аспекті повноти і адекватності реалізації міжнародно-правових зобов’язань, так і в аспекті відповідності відстоюваному варіанту співвідношення міжнародного і національного права, який підкреслює їх взаємний вплив, виступає концепція національної імплементації норм міжнародного права. Конституція України вдається до інкорпорації міжнародних договорів як до засобу національної імплементації. Але реалізація на національному рівні міжнародно-договірних норм об’єктивно не може вичерпуватися вказівкою на можливість їх застосування в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Тому є невиправданим ставити знак рівності між застосуванням міжнародних договорів в Україні та їх дотриманням Україною. Розширювальне тлумачення або вдосконалення ч.1 ст. 9 Конституції України, спрямовані на “поширення” статусу складової національного законодавства на всі чинні міжнародні договори, незалежно від органу і форми висловлення згоди на їх обов’язковість, суперечить принципів сумлінного дотримання міжнародних договорів, який забороняє встановлювати ієрархію між обов’язковими для держави міжнародними договорами на кшталт законодавчих та підзаконних актів. Така ієрархія не існує в міжнародному праві і є неприпустимою.

4. Конституційна імплементація міжнародних договорів в Україні — це діяльність конституційно уповноважених органів щодо вжиття певних заходів і

засобів — що аналізуються в дисертації — здійснювана з метою належної реалізації українською конституційною державою своїх міжнародно-договірних зобов'язань.

5. Механізм конституційної імплементації слід розуміти не тільки як систему конституційно уповноважених органів і актів конституційного законодавства, але і як динамічну сукупність взаємозв'язків і процесів, що відбивають сутність конституційної імплементації. Отже, механізм конституційної імплементації міжнародних договорів в Україні включає три складові: правову, організаційну та функціональну. Правова складова механізму — це система актів конституційного законодавства, які, по-перше, визначають змістовно-сутнісний характер імплементаційної діяльності; по-друге, уповноважують певні органи на вжиття ними низки заходів і засобів та, врешті, визначають взаємовідносини і функціональний взаємозв'язок між цими органами при здійсненні ними наданих повноважень. Таку систему очолює Конституція України, яка закладає фундамент нормативно-правового регулювання всієї національної імплементаційної діяльності. Другий рівень зазначеної системи складають: Закон про міжнародні договори; Закон про Конституційний Суд України; Закон про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Постанова про Регламент Верховної Ради України. Організаційна складова — це система органів, уповноважених на конституційному рівні поряд з іншими повноваженнями щодо імплементації міжнародних договорів України. До їх числа належать: 1) Президент України; 2) Верховна Рада України; 3) Кабінет Міністрів України; 4) Конституційний Суд України; 5) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 6) Міністерство юстиції України та 7) Міністерство закордонних справ України. Функціональна складова механізму конституційної імплементації — це його динамічне вираження, яке відбиває сукупність зумовлених і не зумовлених відповідними конституційно-правовими приписами стійких взаємозв'язків, що виникають між конституційно уповноваженими органами при застосуванні імплементаційних заходів і засобів.

6. При аналізові положень ч. 1 ст. 9 Конституції України та ч. 1 ст. 19 Закону про міжнародні договори доречним і необхідним є “функціональний наголос”. Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, повинні сприйматися і використовуватися як безпосередні джерела правових норм. При цьому безпосереднє застосування міжнародно-договірних норм визначається їх регулятивним призначенням і є можливим лише із дотриманням вимог, встановлених національним, передусім, конституційним законодавством. До числа юридичних умов безпосереднього застосування міжнародних договорів належать: 1) надання згоди на обов'язковість міжнародного договору Верховною Радою України; 2) офіційне оприлюднення міжнародного договору державною мовою (або ж разом з перекладом на державну мову); 3) набуття чинності міжнародним договором на території України відповідно до положень цього міжнародного договору та Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року; 4) самовиконуваність міжнародно-договірних норм.

7. Викривлення змісту норм Конституції України в конституційному і поточному законодавстві свідчить про відсутність цілісного підходу до регулювання дії міжнародних договорів в Україні, включаючи їх застосування суб'єктами національного права. З метою усунення виявлених неузгодженостей в механізмові

конституційної імплементації необхідно: а) привести у відповідність до Конституції України положення конституційних і поточних законодавчих актів в частині, присвяченій регулюванню дії міжнародних договорів в Україні; б) ліквідувати “колізію повноважень” Конституційного Суду України і Міністерства юстиції України шляхом внесення змін до Закону про міжнародні договори, які передбачали би: 1) проведення Міністерством юстиції України попередньої правової експертизи проекту міжнародного договору як передумови та підстави обов’язкового звернення уповноваженого суб’єкта права конституційного подання у чітко визначений строк до Конституційного Суду України у разі попереднього встановлення його неконституційності; 2) обов’язкове призупинення процесу укладання міжнародного договору до надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності міжнародного договору Конституції України.

8. З метою підвищення ефективності заходів з усунення колізій між нормами Конституції України і нормами міжнародних договорів необхідно внести зміни до Закону про Конституційний Суд України, які передбачали би надання Верховному Суду України право ініціювати провадження у справах про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

9. З метою забезпечення формування єдиної практики застосування судами України міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, необхідно внести до Закону про Конституційний Суд України зміни стосовно офіційного тлумачення єдиним органом конституційної юрисдикції міжнародних договорів, включених до системи національного законодавства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Терлецький Д.С. Місце та роль Конституційного Суду України в контексті конституційно-правової регламентації дії міжнародних договорів // Юридичний вісник. — 2004. — № 4. — С. 75–80.
2. Терлецький Д.С. Джерела конституційного та міжнародного права: співвідношення та взаємодія // Право України. — 2005. — № 9. — С. 131–134.
3. Терлецький Д.С. Джерела міжнародного права в системі конституційного права України // Юридичний вісник. — 2005. — № 3. — С. 71–77.
4. Терлецький Д.С. Конституційний Суд України — Міністерство юстиції України: конфлікт повноважень у сфері забезпечення дії міжнародних договорів України // Юридичний вісник. — 2006. — № 4. — С. 109–114.
5. Терлецький Д.С. Актуальные проблемы имплементации Украиной международных договоров (на примере Конвенции ООН по морскому праву 1982 г.) // Морское право: актуальные вопросы теории и практики: Сб. науч. тр. — Одесса: Одесская национальная морская академия, 2005. — Вып. 2. — С. 174–181.
6. Терлецький Д.С. Правові позиції Конституційного Суду України щодо міжнародних договорів України // Молодь у юридичній науці: Зб. тез Міжнар. наук. конференції молодих вчених “Четверті осінні юридичні читання” (21–22 жовтня 2005 р.): У 3 ч. — Хмельницький: Вид-во Хмельн. ун-ту управління та права, 2005. — Ч. 3: Загальнотеоретичні та історичні правові науки. Конституційне право. — С. 224–227.

7. Терлецький Д.С. Застосування норм міжнародних договорів у кримінальному судочинстві // Матер. Міжнар. наук. конфер. студентів і аспірантів “Проблеми імплементації міжнародних норм кримінально-правового напрямку в національні законодавства. Перші юридичні читання” (17 лютого 2006 р.). — Одеса: Астропринт, 2006. — С. 162-163.
8. Терлецький Д.С. Урахування національними судовими установами практики Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя // Матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. молодих вчених, аспірантів та студентів “Захист прав людини в Україні. Теоретичні і практичні аспекти”. — Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. — С. 69–70.

АНОТАЦІЯ

Терлецький Д.С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

На основі системного підходу автор доводить необхідність розширення рамок наукового дослідження і виділення конституційної імплементації міжнародних договорів в цілому як самостійної складової більш загального явища національної імплементації міжнародно-правових норм. У зв'язку з цим комплексно розглядається механізм конституційної імплементації міжнародних договорів, виокремлюються його правова, організаційна та функціональна складові; досліджуються недоліки функціонування механізму конституційної імплементації та пропонуються шляхи їх вирішення.

Особливої уваги приділено аналізу практичних результатів впливу, здійснюваного конституційним правом як нормативним інституційним регулятором, на дію міжнародних договорів в Україні.

Сформульовано низку положень і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення конституційного і поточного законодавства, правозастосовної практики з метою підвищення ефективності реалізації на національному рівні міжнародно-договірних зобов'язань України.

Ключові слова: конституційне право, Конституція України, міжнародний договір, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, конституційна імплементація, колізії, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції.

АННОТАЦИЯ

Терлецкий Д.С. Конституционно-правовое регулирование действия международных договоров в Украине. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

Проанализировав конституционно-правовые предписания сквозь призму постулатов ключевых теорий соотношения международного и национального права, наиболее распространенных концепций осуществления норм международного права на территории государств, доказывается, что:

– Конституция Украины, изначально используя инструментарий монистической теории соотношения международного и национального права, закрепила вариант решения данной проблемы, предполагающий взаимодействие и взаимовлияние двух самостоятельных правовых систем. При этом неоспоримым является верховенство Основного Закона на территории Украины;

– инкорпорация международных договоров, закрепленная ст. 9 Конституции Украины, является одним из способов национальной имплементации норм международного права. В целом концепция национальной имплементации выгодно отличается от иных концепций осуществления норм международного права на территории государств и позволяет наиболее полно и адекватно решать задачу реализации украинским конституционным государством своих международно-договорных обязательств;

– применение общепризнанных принципов и норм международного права в Украине, которые являются содержанием, а не формой международного права, в силу конституционных предписаний возможно лишь в той мере, в которой они нашли свое закрепление в универсальных международных договорах, стороной которых выступает Украина, и согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины.

Доказывается необходимость расширения рамок научного исследования и выделения конституционной имплементации международных договоров в целом как самостоятельной составляющей общего явления национальной имплементации международно-правовых норм. В этой связи комплексно рассматривается механизм конституционной имплементации международных договоров, выделяются его правовая, организационная и функциональная составляющие; исследуются существующие недостатки функционирования механизма конституционной имплементации и предлагаются пути их преодоления.

Предложено определение конституционной имплементации как деятельности конституционно уполномоченных органов по применению определенных мер и средств, осуществляемой с целью надлежащей реализации украинским конституционным государством своих международно-договорных обязательств.

Особое внимание уделено анализу практических результатов влияния, осуществляемого конституционным правом на действие международных договоров в Украине. Сформулирован ряд положений и рекомендаций, направленных на совершенствование конституционного и текущего законодательства, правоприменительной практики с целью повышения эффективности реализации на национальном уровне международно-договорных обязательств Украины.

Ключевые слова: конституционное право, Конституция Украины, международный договор, общепризнанные принципы и нормы международного права, конституционная имплементация, коллизии, Конституционный Суд Украины, суды общей юрисдикции.

SUMMARY

Terletskiy D.S. Constitutionally legal regulation of the effect of international agreements in Ukraine. — Manuscript.

Thesis, aimed to receive an academic degree of a candidate of law science by specialty 12.00.02 - constitutional law. - Odessa National Law Academy, Odessa, 2007.

On the basis of system approach, the author proves the necessity to broaden the scopes of scientific research and to distinguish the constitutional implementation of international agreements in whole as an independent component of general national implementation of international and legal norms. In this connection, the author fully examines the mechanism of constitutional implementation of international agreements, marks out its legal, organizational and functional components; analyses the existing defects in the mechanism of constitutional implementation and offers the ways of correcting the defects.

The attention is also focused on the analysis of the practical results of the influence of constitutional law on the effect of international agreements in Ukraine. There were formulated a number of provisions and recommendations in the thesis, which are aimed at improvement of constitutional and current legislation and of law enforcement practice to increase the efficiency of realization of international treaty commitments of Ukraine on the national level.

Key words: constitutional law, Constitution of Ukraine, international agreements, universally recognized principles and norms of international law, constitutional implementation, conflicts of laws, Constitutional Court of Ukraine, courts of general jurisdiction.